

NASTAVNO-NAUČNOM VEĆU FILOZOFSKOG FAKULTETA U BEOGRADU

ODELJENJU ZA PSIHOLOGIJU

**Izveštaj komisije za ocenu i odbranu doktorske
disertacije**

**„Doprinos vezanosti i mentalizacije razumevanju veze između traume i
delinkvencije“ kandidatkinje Sonje Protić**

Odlukom Nastavno-naučnog veća Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, donetoj na sednici održanoj 29. septembra 2016. godine, izabrani smo u Komisiju za ocenu i odbranu doktorske disertacije „*Doprinos vezanosti i mentalizacije razumevanju veze između traume i delinkvencije*“, koju je podnela doktorantkinja Sonja Protić.

Budući da su se stekli svi neophodni formalni uslovi, čast nam je što možemo da podnesemo sledeći

IZVEŠTAJ

Osnovni podaci o kandidatkinji

Sonja Protić (Milojević) rođena je 21. februara 1988. godine u Beogradu. Diplomirala je 2011. godine, na Odeljenju za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, s prosečnom ocenom 9,34. Na istom Odeljenju je, godinu dana kasnije, završila i master studije sa prosečnom ocenom deset, odbranivši rad na temu “Vezanost, empatija i emocionalna inteligencija maloletnih prestupnika” (mentor doc. dr Aleksandar Dimitrijević). Školske 2012/2013 godine upisala je doktorske studije na Filozofskom fakultetu u Beogradu (mentor doc. dr Aleksandar Dimitrijević) i tokom studija, takođe, imala prosek deset.

U oblast kliničke psihologije ušla je kao volonter Udruženja korisnika psihijatrijskih usluga i članova njihovih porodica “Duša” (2009-2012), kade se bavila organizacijom

aktivnosti i pružanjem psiho-socijalne podrške članovima. Završila je multidisciplinarnu obuku za savetodavni rad sa osobama obolelim od raka i članovima njihovih porodica, nakon čega je radila kao savetnik u okviru projekta „Nacionalni telefon za pružanje psihološke podrške onkološkim pacijentima i njihovim porodicama“, koji je realizovan u saradnji Ministarstva zdravlja Republike Srbije i Srpske asocijacije za psiho-onkologiju (2010-2011. godina). Završila je i akreditovanu obuku za savetodavni rad s osobama u suicidalnoj krizi u okviru "Centra za životne veštine" (2011. godina) i upisala bazični (2011. godina), a potom i viši kurs iz konstruktivističke psihoterapije (2012. godina), gde trenutno pohađa završnu godinu.

U sferi psihologije obrazovanja bila je angažovana u radu sa darovitom decom kao stručni saradnik i mentor za oblast „Psihologija“ u okviru „Regionalnog centra za talente Beograd 2“, od 2010. do 2012. godine. Tokom iste dve godine bila je i demonstrator na predmetima Uvod u opštu psihologiju i Psihologija ličnosti, na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu, kod profesora Žarka Trebješanina. Školske 2012/2013. radila je kao psiholog u Osnovnoj školi "Miloš Crnjanski" u Beogradu.

Na Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja zaposlila se 2013. godine, a trenutno je u zvanju istraživač-saradnik.

U okviru naučno-istraživačkog rada bavi se kliničko-razvojnim aspektima maloletničkog prestupništva, pre svega fenomenima vezanosti, mentalizacije i afektivne regulacije. Do danas je bila učesnik više domaćih i međunarodnih akademskih projekata, a rangirana je kao istraživač A1 kategorije na projektu Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja „Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije“ (47011). Objavila je deset naučnih radova, od toga tri u časopisima na WoS listi. Prvi je autor u radu objavljenom u časopisu kategorije M21. Učestvovala je na više domaćih i međunarodnih konferencija. Takođe, obučila se za kodiranje Refleksivne funkcije na osnovu „Intervjua za procenu vezanosti odraslih“ (mentor: prof. Svenja Taubner, Univerzitet u Hajdelbergu), a u avgustu prošle godine položila je i test za pouzdanog kodera i dobila licencu Ana Frojd Centra iz Londona (procenjivač: dr Tobias Nolte). Završila je i obuku za zadavanje Projektivnog testa za procenu vezanosti odraslih (mentor: prof. Ana Buhhajm, Univerzitet u Insbruku).

Tokom studija bila je stipendista Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, a njen master rad ušao je u najuži izbor za nagradu Fondacije „Katarina Marić“. Bila je koautor rada koji je na konferenciji Međunarodne psihoanalitičke asocijacije u Pragu 2013. godine dobio nagradu za prezentovano istraživanje i doprinos nauci.

Osnovni podaci o disertaciji

Doktorska disertacija Sonje Protić pod nazivom „*Doprinos vezanosti i mentalizacije razumevanju veze između traume i delinkvencije*“ sastoji se od ukupno 175 stranica glavnog teksta. Rad sadrži ukupno 17 tabela, pet priloga i 193 reference.

Uvodni deo rada sastavljen je od sledećih većih segmenata sa odgovarajućim pododeljcima: Vezanost (str. 1-11), koju čine pododeljci Definicija i istorijat pojma vezanosti (str. 1-3), Individualne razlike u vezanosti (str. 3-4), Procena individualnih razlika u vezanosti (str. 5-7), Vezanost u adolescenciji (str. 7-9) i Vezanost u kontekstu institucija za smeštaj dece i adolescenata (str. 9-11); Mentalizacija (str. 12-17), sa odeljcima Definicija i teorijsko razgraničavanje od srodnih pojmova (str. 12-14), Individualne razlike u mentalizaciji (str. 14-15) i Mentalizacija i vezanost (15-17); Normativni razvoj vezanosti i mentalizacije (str. 18-24), sa pododeljkom Faktori razvoja (str. 20-24); Odstupanja od normativnog razvoja vezanosti i poremećaji mentalizacije (str. 25-32), koji prate pododeljci Empirijski podaci o vezanosti u kliničkim populacijama (str. 31-32) i Empirijski podaci o mentalizaciji u kliničkim populacijama (str. 32); Trauma (str. 33-39), sa odeljcima Definicija pojma i vrste trauma (str. 33-34), Vezanost i mentalizacija u razumevanju uticaja traume na psihološki razvoj i mentalno zdravlje (str. 34-37), Empirijski podaci o vezanosti u grupama traumatizovanih (str. 37-38), Empirijski podaci o mentalizaciji u grupama traumatizovanih (str. 38) i Trauma i delinkvencija (str. 39); Maloletničko prestupništvo (str. 40-54), sačinjeno od Maloletničko prestupništvo ili delinkvencija – definicija pojma (str. 40-41), Pravo Republike Srbije i maloletničko prestupništvo (str. 41-43), Statistički podaci o maloletničkom prestupništvu (str. 43-45), Bio-psiho-socijalne karakteristike delinkvenata (str. 45-46), Socio-emocionalni modela maloletničkog prestupništva (str. 56-47), Empirijski podaci o vezanosti prestupnika (str. 48-49), Empirijski podaci o mentalizaciji prestupnika (str. 49-50) i Rodne razlike u maloletničkom prestupništvu (str. 50-54); te segmenta Psihodinamsko tumačenje

doprinosa vezanosti i mentalizacije razumevanju razvojnog puta od traume do delinkvencije (str. 55-59), sa pododeljcima Završna razmatranja veze traume i prestupništva u kontekstu Bolbijeve teorije (57-59) i Empirijski nalazi o posredničkim ulogama vezanosti i mentalizacije (str. 59). Potom slede Racionala i predmet aktuelnog istraživanja (str. 60), Metodologija (str. 61-86), sa pododeljcima Ciljevi i zadaci istraživanja (str. 61-63), Hipoteze (str. 63-65), Nacrt istraživanja (str. 65), Varijable (str. 65-67), Učesnici u istraživanju (str. 67-68), Instrumenti (str. 68-74), Procedura (str. 74-77) i Refleksija intervjuera (str. 77-86). Naredna dva segmenta su Način statističke obrade podataka (str. 87) i Rezultati (str. 88-99). Diskusija rada (str. 100-135) prikazana je kroz sledeća poglavlja: Razmatranja prirode dobijenih podataka (str. 100-108), Diskusija rezultata po hipotezama (str. 108-118), Diskusija celokupnih nalaza (str. 118-123), Praktične implikacije (str. str. 123-131) i Ograničenja studije (str. 131-135). Završno poglavlje teksta je Završna razmatranja i zaključak (str. 136-137).

Struktura disertacije odgovara opštim zahtevima kao i istraživačkom problemu. Uvodna razmatranja predstavljaju dobar pregled osnovnih trendova u datoj oblasti psihologije i odličnu osnovu za izovđenje hipoteza. Predmet, ciljevi i hipoteze istraživanju su jasno i precizno formulisani, tako da ih je moguće proveriti u empirijskom istraživanju. Posebnu vrednost rada predstavljaju podaci koji su dobijeni intervjuisanjem ispitanika koje je vrlo teško motivisati da učestvuju u psihološkim istraživanjima. Obrada podataka je usklađena sa zahtevima testiranja postavljenih hipoteza, a diskusija rezultata detaljna i inovativna. Bibliografija je relevantna i savremena.

Predmet i cilj disertacije

Kandidatkinja se bavila potencijalnim medijatorima veze traume i delinkvencije. Specifičnije, problem koji je postavljen u ovom istraživanju jeste na koji način se maloletni prestupnici sa iskustvom ranih trauma u porodici razlikuju od svojih traumatizovanih vršnjaka koji nisu počinili krivična dela. Glavno istraživačko pitanje je, stoga, glasilo: da li psihološki fenomeni vezanosti i mentalizacije mogu pomoći u razlikovanju dve traumatizovane grupe adolescenata

– prestupnici, a drugi štíćenici domova za decu bez roditeljskog staranja koji nemaju istoriju krivičnih dela.

Prilikom formiranja problema, ciljeva i hipoteza, doktorantkinja se, s jedne strane, poziva na psihoanalitičko razumevanje razvoja (npr. Bion, 1962; Kohut, 1999; Winnicott, 1971) i teoriju vezanosti (Bowlby, 1969, 1973, 1980) ne bi li objasnila uticaj traume na razvoj ličnosti i mehanizama regulacije, koji su potom pretpostavljeni i kao faktori zaštite ili rizika za pojavu antisocijalnog ponašanja, u skladu sa postojećim teorijskim modelima koji dolaze iz istog okvira (Fonagy, 2004; van IJzendoorn, 1997; Winnicott, 1956, 1967). S druge strane, ona svoje istraživanje oslanja i na tri važna empirijska nalaza. Prvi je saglasnost autora različitih disciplina i pristupa o učestalosti i uticaju traume na pojavu prestupništva (npr. Abram, Teplin, Charles, Longworth, McClelland, & Dulcan, 2004; Fonagy, Target, Steele, Steele, Leigh, Levinson, & Kennedy, 1997). Drugi, u čijoj osnovi je pretpostavka da u vezi traume i delinkvencije posreduju različiti psiho-socijalni faktori, uključuje dosadašnje nalaze da u poređenju sa opštom populacijom i delinkventi i neosuđivani traumatizovani adolescenti imaju niže skorove na merama mentalizacije (Ensink, Berthelot, Bernazzani, Normandin, & Fonagy, 2014; Möller, Falkenström, Holmqvist Larsson, & Holmqvist, 2014) i češće ispoljavaju nesigurne obrasce vezanosti (Cyr, Euser, Bakermans-Kranenburg, & Van IJzendoorn, 2010; Hoeve, Stams, Van der Put, Dubas, Van der Laan, & Gerris, 2012). Treći empirijski oslonac studije predstavljaju istraživanja koja su direktnije poredila delinkvente sa drugim traumatizovanim populacijama i ispitivala medijatorsku ulogu vezanosti i mentalizacije. Doktorantkinja izveštava o svega dve studije, od kojih rezultati prve, sprovedene u opštoj populaciji adolescenata, ukazuju na moguću medijatorsku ulogu refleksivne funkcije u odnosu traume i samoprocene agresivnog ponašanja (Taubner & Curth, 2013), dok nalazi druge studije u kojoj su učestvovala deca žrtve seksualnog nasilja ukazuju na to da mentalizacija posreduje u vezi traume i eksternalizujućih problema (Ensink, Bégin, Normandin, & Fonagy, 2016). U dostupnim elektronskim bazama podataka nisu pronađene studije koje direktno poredi ove delinkvente sa neosuđivanim traumatizovanim vršnjacima, niti ispituju posredničku ulogu fenomena vezanosti.

Imajući u vidu postojeći teorijsku i empirijsku građu, te predmet i istraživačko pitanje, kandidatkinja je postavila sledeće istraživačke ciljeve:

1. Bolje razumevanje pojedinih aspekata emocionalnog života adolescenata sa istorijom izrazito teških traumatskih iskustava u ranim porodičnim odnosima;

2. Bolje razumevanje pojedinih aspekata emocionalnog života maloletnih prestupnika sa istorijom izrazito teških traumatskih iskustava u ranim porodičnim odnosima;
3. Sticanje uvida u eventualne psihološke specifičnosti jedne od opisanih grupa traumatizovanih adolescenata u poređenju sa njihovim vršnjacima iz druge grupe;
4. Uočavanje i razmatranje potencijalnih rodni razlika u psihološkim karakteristikama kako traumatizovanih prestupnika, tako i neprestupnika;
5. Izvlačenje preporuka za kliničku praksu;
6. Davanje smernica za budući istraživački rad i diskusija otvorenih pitanja i postojećih prepreka;
7. Presentacija i evaluacija za zapadnu Evropu vrlo važnih i korišćenih instrumenta, koji do sada nisu korišćeni na ovim prostorima.

Osnovne hipoteze

Kandidatkinja je u radu postavila sledeće hipoteze:

H1. *Grupa maloletnih prestupnika će imati negativnije unutrašnje radne modele sebe i drugog nego grupa njihovih traumatizovanih vršnjaka koji nisu počinili krivična dela.*

Iako su dosadašnja istraživanja utvrdila da traumatizovani adolescenti nezavisno od istorije krivičnih dela češće imaju neki od nesigurnih obrazaca u odnosu na kontrolnu grupu iz nekliničke populacije, u skladu sa kliničko-razvojnoum teorijom iznetoum u radu, pretpostavljeno je da bi određeni aspekti vezanosti mogli razlikovati prestupnike od adolescenata iz domova za mlade bez roditeljskog staranja.

H2. *Grupa maloletnih prestupnika će imati nižu mentalizaciju nego grupa njihovih traumatizovanih vršnjaka koji nisu počinili krivična dela.*

Mali broj istraživanja do sada se bavio mentalizacijoum prestupnika i traumatizovanih adolescenata, ali ona ukazuju na slabiju mentalizaciju u obe grupe kada se porede sa vršnjacima iz opšte populacije. Pretpostavljeni model nastanka delinkvencije (van IJzendoor, 1997), kao i nalazi o mentalizaciji kao medijatoru veze traume i antisocijalnog ponašanja merenog upitnikom sugerišu da bi prestupnici mogli imati nižu mentalizaciju od neosuđivanih vršnjaka.

H3. *Grupa osuđenih adolescenata će se značajno više koristiti antimentalizujućim objašnjenjima nego njihovi traumatizovani vršnjaci koji nisu počinili krivična dela.*

H4. *Grupa prestupnika će značajno ređe uočavati razvojne aspekte mentalnih stanja i razmišljati o mentalnim stanjima u odnosu s intervjuerom nego grupa neosuđivanih adolescenti koji su takođe imali iskustvo traume.*

Treća i četvrta hipoteza oslanjaju se na već pomenuta istraživanja i teorijska razmatranje, a proistuču iz prethodne. Stoga očekuje se da će mentalizaciju prestupnika odlikovati veća učestalost poremećaja refleksivne funkcije i ekscesivno korišćenje mehanizmima odvajanja, dok će u grupi neosuđivanih adolescenata biti češće zastupljeni markeri markeri više reflektivne funkcije.

H5. *Neće postojati razlike u percepciji vrste i stepena traumatskog iskustva u dve ispitivane grupe adolescenata.*

Ova hipoteza postavljena je imajući u vidu da su ispitanici u ovoj studiji bili ujednačeni po pitanju iskustva traume, a i da je u prethodnim istraživanjima koja su koristila sličnu metodologiju pokazano da više od tri četvrtine delinkvenata spontano izveštavaju o traumatskom iskustvu.

H6. *Maloletne prestupnice će imati negativnije unutrašnje radne modele nego adolescentkinje iz druge grupe, dok među mladićima u obe grupe neće biti razlike u vezanosti.*

H7. *Maloletne prestupnice neće imati sniženu mentalizaciju u poređenju sa neosuđivanim vršnjakinjama, dok će maloletni prestupnici imati niži kapacitet za refleksiju od mladića iz grupe traumatizovanih neosuđivanih adolescenata.*

Osnovu poslednje dve hipoteze činili su nalazi o specifičnostima konteksta krivičnog dela među mladićima i devojkama i razlikama u psiho-socijalnim karakteristikama koje je kandidatkinja predstavila u jednom od uvodnih poglavlja. Tako je pretpostavljeno da su za antisocijalno ponašanje među mladićima odgovorniji nesvesni protest Prvog selfa, impulsivno odigravanje i mehanizmi cepanja, koji bi se beležili kroz sniženu mentalizaciju, a da je među devojkama karakterističniji trenutni pad mentalizacije kao posledica dugotrajne i ponavljane traumatizacije u odnosu.

Sadržaj disertacije i ostvareni rezultati

U prva dva poglavlja disertacije, kandidatkinja uvodi pojmove vezanosti i mentalizacije, teorijski ih razgraničava od njima bliskih fenomena i daje psihoanalitički okvir za njihovo razumevanje, te razmatra pitanja individualnih razlika i procene, uključujući kratak teorijski osvrt na vezanost u kontekstu adolescencije i institucionalizacije. U nastavku je u radu prikazan međusobni odnos ova dva fenomena, te njihov normativni razvoj, zajedno s važnim faktorima koji ga podstiču i/ili omogućavaju. U četvrtom poglavlju uvodnog dela dato je kliničko-razvojno tumačenje nastanka određenih odstupanja u formiranju sigurnog obrasca vezanosti i izgradnji kapaciteta za mentalizaciju. U dva potpoglavlja su prikazana relevantna i savremena istraživanja o vezanosti i mentalizaciji u kliničkim populacijama. Potom je uveden pojam traume, te diskutovano teorijsko razumevanje povezanosti traume s fenomenima vezanosti i mentalizacije, kao i postojeći nalazi u traumatizovanim grupama. Nakon empirijskih nalaza o učestalosti traume među delinkventima, sledi poglavlje posvećeno maloletničkom prestupništvu. U njemu je doktorantkinja razmatrala definiciju pojma, postojeći pravni okvir i trenutne statističke podatke o učestalosti delinkvencije u Republici Srbiji. U sledećem poglavlju, kandidatkinja ukratko predstavlja najvažnije nalaze o karakteristikama maloletnih prestupnika iz drugih disciplina (biologije, sociologije i drugih grana psihologije), da bi uvela integrativni socio-emocionalni model nastanka maloletničkog prestupništva koji pretpostavlja vezanost i mehanizme regulacije osećanja kao moguće posrednike u ispoljavanju antisocijalnog ponašanja. Dodatno, prikazala je i postojeće studije o vezanosti i mentalizaciji u grupama osuđivanih adolescenata, a potom je i diskutovala neke od teorija i nalaza o rodnim razlikama kada je prestupništvo u pitanju, a koje su relevantne za samu tezu. Poslednje uvodno poglavlje bavi se psihodinamskim tumačenjem doprinosa vezanosti i mentalizacije u razumevanju veze između traume i delinkvencije i u okviru njega prikazani su i empirijski podaci o posredničkoj ulozi vezanosti, odnosno mentalizacije.

U poglavlju pod nazivom Racionala i predmet aktuelnog istraživanja, sumirana su postojeća znanja i izdvojen predmet i doprinos ovog istraživanja u odnosu na prethodna. Naredni, metodološki segment rada pruža uvid u ciljeve, zadatke i hipoteze istraživanja, nacrt studije i varijable i daje detaljan opis uzorka, korišćenih instrumenata i procedure. Poslednje poglavlje metodološkog dela bavilo se razmišljanjem kandidatkinje o istraživačkom procesu i

iskustvima rada sa ispitanicima, koje je kasnije korišćeno kao ilustracija tumačenja iznetih u diskusiji rezultata.

Rad sadrži i poglavlje Naših statističke obrade podataka u kojem su detaljno navedene tehnike obrade podataka u SPSS paketu u odnosu na ciljeve i prirodu korišćenih varijabli. Nakon njega je usledilo poglavlje sa kvantitativnim i kvalitativnim rezultatima istraživanja. Glavni nalazi pokazali su da: 1) obe ispitivane grupe izveštavaju o nesigurnim dimenzijama vezanosti, visokom nivou traumatizacije i da pokazuju nizak kapacitet za mentalizaciju, 2) grupe se nisu međusobno razlikovale na dimenzijama vezanosti, ali su prestupnici imali nižu mentalizaciju, izveštavali o nižoj traumatizaciji i češće se koristili odbrambenim mehanizmima, 3) uočene su tendencije adolescenata bez roditeljskog staranja da češće mentalizuju u kontekstu situacija emotivnog lišavanja i odnosa s majkom, dok su odnosi vezanosti i traume češće provocirali dezorganizaciju u prestupnicima, kao i 4) da mladići u grupi prestupnika imaju značajno nižu mentalizaciju od svih ostalih, a da devojke iz druge grupe najviše izveštavaju o traumatizovanosti.

Diskusija rezultata organizovana je u nekoliko odeljaka. Prvi se odnosi na razmatranje prirode dobijenih rezultata i psihometrijskih karakteristika korišćenih instrumenata. Zaključeno je da su pojedinačne mere pokazale zadovoljavajuće pouzdanosti, korelacije subskala i očekivane vrednosti deskriptivne statistike i rodni razlika, ali je diskutovan odnos instrumenata koji dolaze iz različitih istraživačkih tradicija, potencijalni uticaj pojedinih aspekata samog uzorka ispitanika i otvoreno je pitanje specifičnosti načina i opravdanosti procene određenih psiholoških fenomena među traumatizovanim ili drugim kliničkim grupama. Dalje su nalazi tumačeni u skladu s redosledom iznošenja hipoteza. Tako je odsustvo razlika u vezanosti sagledano u svetlu potencijalno različitih načina prevazilaženja teških iskustava u kontekstu vezanosti, poput povinovanja sredini, identifikacije s agresorom ili nesvesnog protesta usled lišavanja. U nižoj mentalizaciji mladića iz delinkventne grupe prepoznati su mehanizmi cepanja i odvajanja, projektivne identifikacije, kao i "prementalizujući" načini funkcionisanja i reprezentovanja sveta. Delinkvencija devojaka povezana je sa psihodinamikom u osnovi retraumatizacije, a za adolescente iz grupe siročadi razmatrani su faktori koji su mogli doprineti većoj organizovanosti uma, manjem stepenu disocijacije i većem prostoru za prorađivanje traumatskog iskustva.

U narednom poglavlju kandidatkinja je sumirala rezultate i dala završna razmatranja. U poglavlju s kliničkim implikacijama iznela je i razmatrala sugestije i preporuke u kontekstu

prevencije i tretmana traumatizacije i delinkvencije. Između ostalog, preporuke su se ticale: 1) izmeštanja deteta iz nasilne sredine i obezbeđivanja bezbednog i psihološki sigurnog prostora, 2) rada sa roditeljima na osvešćivanju njihovih trauma i izgradnji kapaciteta da mentalizuju potrebe deteta, i 3) edukacije zajednice o štetnosti fizičkog kažnjavanja i mogućim alternativnim oblicima vaspitavanja. Posebno su diskutovani postojeći pristup i način rada u vaspitno-popravnim institucijama, kao i u ustanovama socijalne zaštite, i u skladu s tim su predložene i sistemske promene, zasnovane na idejama psihodinamskog pristupa iznetog u uvodnom delu. Detaljnije su prikazana i dva psihoterapijska oblika tretmana koji bi bili adekvatni za rad sa traumatizovanim adolescentima, te i jedan psihološki program koji se pokazao efikasnim u radu s adolescentima oba pola koji imaju probleme u ponašanju. Poslednje poglavlje diskusije bavilo se postojećim ograničenjima studije koja su se ticala korelacionog nacrt, specifičnosti uzorka i instrumenata, te same procedure prikupljanja podataka. Pored obrazloženja postojećih rešenja, doktorantkinja je ukazala na opseg u kom se nalazi mogu tumačiti i koristiti u kliničke svrhe sa izvesnim oprezom i suzdržavanjem od preterane generalizacije.

Poslednje poglavlje u radu, pre odeljaka sa literaturom i priložima, predstavlja zaključak studije. Ono odgovara na pitanje šta je naučeno na osnovu ove doktorske disertacije, koja pitanja ostaju nerešena, a koja su novo-otvorena i daje sugestije za dalja unapređenja sličnih studija, moguće dodatne analize i buduća istraživačka pitanja.

Naučni doprinos

Doprinos ove studije možemo podeliti u tri grupe: teorijske, metodološke i praktične. Ovo je prvo istraživanje u našoj sredini, a moguće i u međunarodnim razmerama, koje omogućava neposredniji uvid u potencijalne korelate ili posrednike veze traume i delinkvencije u domenima vezanosti i mentalizacije kroz ispitivanje 1) karakteristika u grupama adolescenata, koji čine jednu od najosetljivijih populacija za pojavu somatskih i mentalnih poremećaja, posebno onih sa iskustvima traume i različitim oblicima antisocijalnog ponašanja (traumatizovanih sa krivičnim dosijeima i bez njih), 2) rodni razlika u ovim fenomenima.

Pored nabrojanih teorijskih doprinosa razumevanju maloletničkog prestupništva i tzaumatizacije, ovo istraživanje pruža metodološko-praktične dobiti. S obzirom na to da se

radi o prvoj primeni instrumenta za procenu kapaciteta za mentalizaciju među adolescentima u Srbiji, koji u svetu predstavlja zlatni standard za ispitivanje ovog fenomena, dobijeni podaci mogu predstavljati još jedan od koraka ka poboljšanju kvaliteta metodološke prakse psiholoških istraživanja u našoj zemlji. Pored toga, upotrebljen je jedan od najčešće korišćenih instrumenata za procenu traumatizacije u detinjstvu, a koji takođe nije do sada validiran na uzorku iz Srbije. Važno je i napomenuti da su u ovom radu diskutovane implikacije korišćenja odabranih instrumenata u svetlu specifičnosti datih populacija adolescenata, te ovaj rad može poslužiti kao osnova za pregledni tekst o problemima i mogućim rešenjima prilikom ispitivanja ovakvih uzoraka ispitanika. Ne manje važna je i činjenica da je u ovoj studiji poseban trud uložen u formiranje uzorka i razmatranje kontrolnih varijabli, što takođe predstavlja određenu metodološku inovaciju.

Konačno, nalazi istraživanja pomogli su u formiranju preporuka za kliničku praksu u oblasti prevencije i tretmana delinkvencije i traumatizacije. Ukazano je na slabosti u postojećem sistemu socijalne zaštite i sankcionisanja maloletničkog kriminala u Republici Srbiji i dati su primeri alternativne prakse, potkrepljeni dobijenim istraživačkim nalazima.

Zaključak

Proces izrade i tekst doktorske disertacije kandidatkinje Sonje Protić pokazuju da se radi o izuzetno samostalnom i motivisanom istraživaču, koji već daje samosvojni doprinos našoj psihologiji. Tako i ovaj njen rad predstavlja originalno naučno delo, kome je pristupljeno s radoznavošću, posvećenošću i zrelošću – pomenimo samo završavanje obuke za kodiranje refleksivne funkcije, rad na terenu i intervjuisanje počinitelaca teških krivičnih dela u praktično zatvorskim uslovima. Tekst disertacije potvrđuje da su u celosti ispunjeni ciljevi i zadaci navedeni u odobrenoj prijavi doktorske disertacije. Kandidatkinja je demonstrirala punu istraživačku zrelost, poštovanje svih etičkih načela važnih za ispitivanje kliničkih uzoraka, duboko razumevanje kako psihološke metodologije i statistike tako i razvojnih i kliničkih teorija. Ovo istraživanje omogućilo je sticanje relevantnih novih znanja o psihološkim karakteristikama traumatizovanih adolescenata i bolje razumevanje veze traume i antisocijalnog ponašanja, kakva su nedostajala ne samo u našoj stručno-naučnoj zajednici, već će obogatiti i međunarodnu.

Imajući u vidu sve iznete zaključke, predlažemo Nastavno-naučnom veću Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu da prihvati naše pozitivno stručno mišljenje i kandidatkinji Sonji Protić odobri javnu odbranu doktorske disertacije „Doprinos vezanosti i mentalizacije razumevanju veze između traume i delinkvencije“.

Komisija:

---

dr Jovan Mirić, redovni profesor
Filozofski fakultet u Beogradu

---

dr Ana Altaras Dimitrijević, docent
Filozofski fakultet u Beogradu

---

dr Zoran Pavlović, docent
Filozofski fakultet u Beogradu

---

dr Aleksandar Dimitrijević (mentor), docent
Filozofski fakultet u Beogradu